

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

TARJIMASHUNOSLAR FORUMI – 2023

(Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari)

2023-yil 14-dekabr, Toshkent

ФОРУМ ПЕРЕВОДОВЕДОВ – 2023

*(Материалы международной научно-практической
конференции)*

Ташкент, 14 декабря 2023 г.

TRANSLATION FORUM – 2023

(Proceedings of the international scientific conference)

December 14, 2023. Tashkent

“TARJIMASHUNOSLARI FORUMI – 2023” (Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari). –Toshkent: TDSHU, 2023. – 474 b.

UO‘K: 81’25

KBK: 81.2-7

T - 23

Ushbu to‘plamdan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Rayosatining 2023-yil 27-apreldagi 39-sonli bayoni va O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi 2023-yil 12-maydagi 118-sonli “2023-yilda o‘tkazilishi rejalashtirilgan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi buyrug‘iga binoan 2023-yilning 14 dekabr kuni Toshkent davlat sharqshunoslik universitetida “Tarjimashunoslar Forumi – 2023” **Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman** ishtirokchilari, ushbu ilmiy yo‘nalishda tadqiqotlar olib borayotgan respublika OTMlarining professor-o‘qituvchilari, mutaxassislar va yosh tadqiqotchilarning tarjima tarixi, nazariyasi, amaliyoti va tanqidi, sinxron tarjima, shuningdek, xalqaro jurnalistikaga oid mavzular yoritilgan maqola va tezislari o‘rin olgan.

Tuzuvchi va mas’ul muharrir: filol.f.d., professor v.b. **Xayrulla Hamidov**

Konferensiya tashkilotchilari:

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti huzuridagi Konfutsiy nomidagi o‘zbek-xitoy instituti

Tashkiliy qo‘mita:

prof. G.Rixsiyeva – rais

prof. v.b. X.Hamidov

prof. S.Nasirova

dots. R.Sharipov

dots. N.Ismatullayeva

Taqrizchilar:

dots. Ergash Ochilov

dots. Nargiza Ismatullayeva

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Kengashining 2023-yil 02-dekabrda 4-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

To‘plamdan o‘rin olgan maqolalarning saviyasi, sifati va ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas’uldirlar.

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2023

© TDSHU huzuridagi Konfutsiy nomidagi o‘zbek-xitoy instituti

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Klappenbach R. Feste Verbindungen in der deutschen Gegenwartssprache. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. 82 Band. Sonderband. – Halle(Saale), 1961;
2. Умарходжаев М., О. Аъзамов. Немисча- ўзбекча зооним компонентли ФБ лугати, – Андижон, 2016, –Б.51.
3. Умарходжаев М. Э., Назаров Қ.Н. Немисча- русча- ўзбекча фразеологик лугат. –Т.: Ўқитувчи.
4. ABBY Lingvo x5, Электронный словарь. Выпуск: 15.0.592.5 Артикул: 1043/2.
5. Baxtiyor Mengliyev, Mahbuba Xudoyberdiyeva, Oynisa Boymatova. O'zbek tili iboralarining o'quv izohli lug'ati. – Toshkent: «Yangi asr avlodi», 2007.
6. Бинович Л.Э. Гришин Н.Н. Немецко- русский фразеологический словарь. 2-е издание. – М. 1975, 656 с.
7. Deutsch- russisches phraseologisches Wörterbuch. L.E. Binowitsch und N.N. Grischin. Verlag russische Sprache. – Moskau, 1975. – S.91.
8. Ismatullayeva, N. (2021, April). Phraseology with zoonymic components of " dragon" and" tiger" in chinese and korean languages. In *Oriental Conferences* (pp. 183-189).

ҲИНДИЙ ТИЛИДА КЕЛИШИК КАТЕГОРИЯСИНИ ИФОДАЛОВЧИ ГРАММАТИК ТЕРМИНЛАРНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАРЖИМАСИ ХУСУСИДА

*PhD Камола РАХМАТЖОНОВА, Тошкент давлат шарқшунослик
университети, Тошкент, Ўзбекистон*

Тел.: +998909474123; Email: kamolarahmatjonova@gmail.com

Аннотация. Мазкур мақолада ўзбек замонавий ҳиндшунослигида ханузгача ўз ечимини топмаган келишик грамматик категориясининг кўрсаткичларини ифодаловчи, ҳиндий тилида □□□□□□□□ 'vibhakti', рус тилида эса послелог деб юритилувчи атаманинг ўзбекча таржимасида дуч келинадиган айрим муаммолар ва уларнинг ечими ҳақида сўз боради. Ушбу мақолани ёзишда илмий ҳамда услубий адабиётларга таянилди.

Калит сўзлар: грамматик категория, келишик, послелог, вибхакти, парсарг, кўмакчи.

Аннотация. В данной статье говорится о некоторых проблемах, возникающих при узбекском переводе термина □□□□□□□□ 'vibhakti' на

хинди, и поселелог на руский язык, который представляет собой показатели грамматической категории согласия, еще не нашедшей своего решения в современной узбекской индологии, и их решения. При написании статьи использовалась научно-методическая литература.

Ключевые слова: грамматическая категория, падеж, поселелог, вибхакти, парсарг, вспомогательный.

Abstract. There are some problems in this, the term vibhakti in the Uzbek translation is an Indian language, and the Russian language, which represents the grammatical category of the noun, has not yet found its solution in modern Uzbek Indology. Scientific and methodical literature is used in writing the article.

Key words: grammatical category, case, poslelog, vibhakti, parsarg, auxiliary word.

Маълум бир тилдан бошқа тилга грамматик терминларнинг таржима қилиниши мураккаб ва тадқиқотчидан билим ва тажриба талаб қиладиган жараёндр. Чунки бир тилда мавжуд грамматик термин иккинчи тилда айнан мос ҳолатда учрамаслиги мумкин. Бироқ бу танланган тил грамматикасида мазкур функциявий вазифанинг мавжуд эмаслигидан далолат бермайди. Жумладан, ҳиндий ва ўзбек тилларининг грамматик қатламида келишик категорияси мавжуд. Ўзбек тилида мазкур термин келишик дейилса, ҳиндий тилида □□□□ 'ka:rak' деб юритилади. Бу грамматик категория икки тилда ҳам айнан бир функционал вазифани бажаради, яъни келишиклар муайян қўшимчалар воситасида гапда сўзларни бир бирига боғлаш учун хизмат қилади.

Машҳур тилшунос олим Ж. Лайонз маълумотиға биноан келишик – отнинг грамматик категорияси ҳисобланиб, мазкур от нарсаси-предмет ва ҳодиса билан ифодаланган муносабатни англатувчи категориявий маънони билдиради ва шу билан гапдаги бошқа сўзларга нисбатан муносабатини ифодалайди [4, 9].

Келишик категориясининг аниқ ифода шакли – келишик шакллари бўлиб, аниқ товуш қаторларидан иборат морфемалардан тузилган, улар асос морфемалар билан бирга сўзга аниқ маъно беради. Ўзгариш тизимини вужудга келтирувчи келишик шаклларининг йиғиндиси турланиш дейилади [4, 9].

Ҳинд тилшуноси В.Прасаднинг фикрича, гапда от ва олмошларни бошқа сўзлар билан боғловчи грамматик категория – □□□□ 'ka:rak' дейилади, мазкур термин ўзбек тилида вазифасига

кўра айнан келишикка мос келади. Шунингдек, от ёки олмошнинг феъл билан муносабатини таъминловчи грамматик категория ҳам келишикдир. Олимнинг таъкидлашича, ҳиндий тилида от ёки олмошнинг □□ 'ne', □□ 'ko', □□ 'se' каби послелоглар билан бириккан ҳолатда келиши келишик категориясидир. Шундай послелоглар билан келган сўзлар бошқа сўз билан бирикса, сўз бирикмалари ҳосил бўлади. □□ 'ne', □□ 'ko', □□ 'se' каби послелоглар турли келишикларга хосдир. Мазкур послелоглар от ёки феъллар билан бирикиб, □□□□□□ 'ka:rakpad' «келишикли бирикма» ёки □□□□□□□□ 'kriya:pad' «феълли бирикма» ларни ҳосил қилади. Бундай бирикмаларсиз биронта жумлани тасаввур қилиш мумкин эмас.

Масалан, □□□□□□□□ □□ □□ ... □□□□□□ □□ □□□□□□ □□ □□□□ □□□□ 'Ra:mchandra ji: ne ... samudr par bandaroN se pul baNdhva: diya:'. «Рамчандар ... денгизда маймунлардан кўприк ясаттирди.»

Бу гапда □□□□□□□□ □□ □□ 'Ra:mchandra ji: ne' «Рамчандар (бош келишикда, гапдаги иш ҳаракат тугалланган замонда)», □□□□□□ □□ 'samudr par' «денгизда», □□□□□□□□ □□ 'bandaroN se' «маймунлардан» ва □□ल 'pul' «кўприк» отларнинг турли хил кўринишлари бўлиб, мазкур отлар बंधवा दिया 'baNdhva: diya:.' «ясаттирди» феъли билан боғланган [5,101].

Олим ҳиндий тилидаги келишиклар сонини саккизта деб кўрсатади ҳамда келишикларни ифодалаш учун от ёки олмошлардан кейин махсус белгилар қўйилади, мана шу белгилар ҳиндий тили грамматикасида विभक्तियाँ 'vibhaktiya:N' дейилади (бу ерда विभक्तियाँ 'vibhaktiya:N' – विभक्ति 'vibhakti' нинг кўплик шакли). Баъзи ҳиндшунос олимлар мазкур келишик кўшимчаларини परसर्ग 'parsarg' деб ҳам юритадилар, мазкур сўзнинг луғавий маъноси тиллардаги предлогга айнан мос тушади. Яна бир ҳиндшунос олим К.Важпейининг «келишик кўшимчаларини विभक्तियाँ 'vibhaktiya:N' деб номлаш бизга анъанага айланган, уни परसर्ग 'parsarg' сўзи билан алмаштириб қўллашдан не наф?» иборасига қатъий урғу беради. Шу фикрларга таянган ҳолда келишик кўшимчаларини анъанавий йўлдан бориб, विभक्ति 'vibhakti' деб аташ тўғри бўлади, дейди. Фикримизча, мазкур терминнинг вазифавий ҳолатидан келиб чиқиб, ўзбек тилида

изоҳланса, келишик шакллари ёки келишикни ифодаловчи шакл ясовчи аффиксал морфема дейиш тўғри бўлади [1, 19].

Яна бир ҳинд тилшуноси Ҳариванш Синҳга кўра, ҳиндий тилида келишик कारक 'ka:rak', предлог परसर्ग 'parsarg' ҳамда кўшимча विभक्ति 'vibhakti' ўртасида фарқ бор. Аммо кўпинча мазкур сўзларнинг маъно муносабатида тушунмовчилик ва чалкашлик юзага келади. Унинг фикрича, विभक्ति 'vibhakti' термини санскрит тилида аффиксининг бир тури сифатида ишлатилган. Панини ўз грамматикасида аффиксларни иккига бўлган: от ва сифатлар билан ишлатилувчи кўшимчалар ва феъллар билан ишлатилувчи кўшимчалар. Мазкур кўшимчаларни у умумий тарзда विभक्ति 'vibhakti' деб номлаган. परसर्ग 'parsarg' предлог бўлиб, у анча замонавий термин ҳисобланади ҳамда гапда сўзларни бир бири билан боғлайди. कारक 'ka:rak' келишик термини эса, гапда сўзларни бир-бирига боғлаш учун хизмат қиладиган грамматик категория номидир [5, 102].

Юқоридагилардан кўринадикки, ҳиндий тилидаги келишик категориясини ифодаловчи шакллarning қандай номланиши ҳиндшунос олимлари орасида ҳам баҳс-мунозарали мавзудир. Бу эса ўз навбатида ўзбек ҳиндшунослари ўртасидаги мунозарали ҳолатга олиб келиши табиий.

Маълумки, Ўзбекистонда ҳиндий тили қарийб 80 йилдан буён ўргатилиб келинмоқда. Дастлаб ҳиндий тили рус тилшунослари томонидан нашр қилинган дарслик ва ўқув қўлланмалар ёрдамида рус профессор-ўқитувчилар томонидан ўргатилган. Ҳозирги кунда эса бир қатор ўзбек ҳиндшунос олимлари етишиб чиққан. Улар томонидан ҳиндий тили ўргатилинмоқда.

Ўзбек тилида ҳиндий тили грамматикасининг ифодаланишидаги бир қатор терминлар каби келишик шаклларининг ҳам қандай номлаш ҳанузгача муҳокама талаб қиладиган мавзу бўлиб қолмоқда. Ўзбек ҳиндшунослигида ҳиндий тилидаги келишик кўшимчаларини ифодаловчи воситаларни кўп ҳолларда орт кўмакчи деб келтирилгани кўзга ташланади⁷. Ваҳоланки, “Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати” ҳамда “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” да орт кўмакчи термини учрамайди. Мазкур адабиётларга кўра, кўмакчилар — от ёки отлашган сўзлардан кейин келиб, восита, мақсад, сабаб, вақт, макон

⁷ Асосан ҳиндий тили дарсликларида шундай ҳолат кузатилади. Жумладан, Р.А.Аулова, Б.Р.Раҳматов, М.Қ.Содиқова “Ҳиндий тили” дарслиги 1-қисм, Тошкент, 2008.

каби муносабатларни билдирувчи ёрдамчи сўзлар: билан, учун, сингари, сайин, қадар ва ҳ.к. Ўзбек тилидаги кўмакчилар уч турга бўлинади: асл кўмакчилар, от кўмакчилар, феъл кўмакчилар [1, 53].

Фикримизча, ҳиндий тилида келишиқ кўрсатгичларини таҳлил этишда орт кўмакчи терминини ишлатиш мос келмайди. Мазкур термин рус ҳиндшунослари томонидан послелог деб юритилади. «Словарь лингвистических терминов» луғатига кўра, послелог – отдан кейин қўлланилувчи ва отнинг гапда бошқа сўзларга муносабатини ифодалаш вазифасини бажарувчи ёрдамчи сўзлардир. Послелоглар гапда бажарадиган вазифасига кўра, предлогларга жуда ўхшашдир [3, 271].

Тадқиқот жараёнида аутентик материаллар асосида қуйидаги хулосага келинди, ҳиндий тилидаги келишиқ кўрсатгичларини икки гуруҳга ажратиш мумкин: послелоглар (ने '0, ҳиндий тилида ўтимли феъллар ўтган замонда келган эгадан кейин ишлатилади', को '-ни, -га', से '-дан', का (के, की) '-нинг', मैं '-да (ичида)', पर '-да (устида)' ва кўмакчилар эса (से 'билан', मैं 'орасида') каби.

Кўринадики, ҳиндий тилидаги келишиқ кўрсатгичи ҳисобланган бир морфема бир вақтнинг ўзида ҳам келишиқ шакли бўлган морфема ҳам кўмакчи вазифасини бажариши мумкин. Қандай вазифада келаётгани гап мазмунидан англашилади.

Бироқ тадқиқот натижасида умумий тилшунослиқ нуқтаи назаридан орт кўмакчи грамматик термини учрамади ҳамда ҳиндий тилида келишиқ кўрсатгичларини ўзбек тилига орт кўмакчи термини билан аташ бироз ғализроқ. Чунки ўзбек грамматик терминлари орасида орт кўмакчи атамаси мавжуд эмас. Фикримизча, мазкур термин ўзбек ҳиндшунослигида послелог тарзида ишлатилгани маъқул. Аутентик материаллардан кўринадики, ҳиндий тилида послелог ҳамда кўмакчи терминларининг маънолари деярли бир хил, айнаи чоғда улар орасида семантик ҳамда функционал фарқлар ҳам учрайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- [1] – А.Ҳожиёв Тилшунослиқ терминларининг изоҳли луғати, Т.
- [2] – Ўзбек тилининг изоҳли луғати А.Мадвалиёв таҳрири остида, 2006-2008.
- [3] – Жеребило Татьяна Васильевна Словарь лингвистических терминов, 2010.
- [4] – Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику, пер.с.англ. – М., Наука, 1978.